

FORDÍTANI NEM KELL FÉLNETEK JÓ LESZ

k: Csáki Judit
k: Nádasdy Ádám
k: Máté Gábor
k: Dávidházi Péter

„JÓL BÖGTÉL, OROSZLÁN!”

BESZÉLGETÉS NÁDASDY ÁDÁM FORDÍTÁSÁRÓL

A Katona József Színház Shakespeare: *Szentivánéji álom* című bemutatóján (melyről a SZÍNHÁZ 1994/12. számában közöltünk kritikát) debütált Nádasdy Ádám új fordítása. Kevésbé az előadásról, inkább a szövegről zajlott az a kétórás beszélgetés a Kossuth Rádióban, melynek rövidített, szerkesztett változatát az alábbiakban közreadjuk. A beszélgetés résztvevői: Dávidházi Péter irodalomtörténész, Máté Gábor színész-rendező, Nádasdy Ádám költő-műfordító és Ruttkay Kálmán irodalomtörténész. Riporter: Csáki Judit. *véletlenül változat*

— Miért fordította le a *Szentivánéji álom* című drámát?

N. Á.: — Megrendelésre és pénzért. Gothár Péter rendező kért föl a Katona József Színház nevében. Valószínűleg azért engem, mert tudta, hogy írtam ilyen tárgyú verseket, és tudta, hogy szeretem a darabot. Ő fölkerít, én meg boldogan rávettem magam.

— Habozás nélkül?

N. Á.: — Igen.

— Nem kisebb ambícióval méghozzá, mint hogy természetesen azt szeretné, hogy az ön fordítása jobb legyen, mint Arany Jánosé. A 2000-ben megjelentetett „használati utasításában” azt is elmondja, hogy ön szerint Arany első-sorban költeményt fordított, ön viszont színházi szöveget.

R. K.: — Ezzel egyáltalán nem tudok egyetérteni. Aranynak egyébként nem az általunk ismert szöveg az első *Szentivánéji*-fordítása, mert még Nagyszalontán lefordította, az is lehet, hogy németből, és előadatta amatőrökkel, ő festette a díszletet, ő rendezte; mindent ő csinált, mert nagyon fontos volt számára, hogy kipróbálja színpadon.

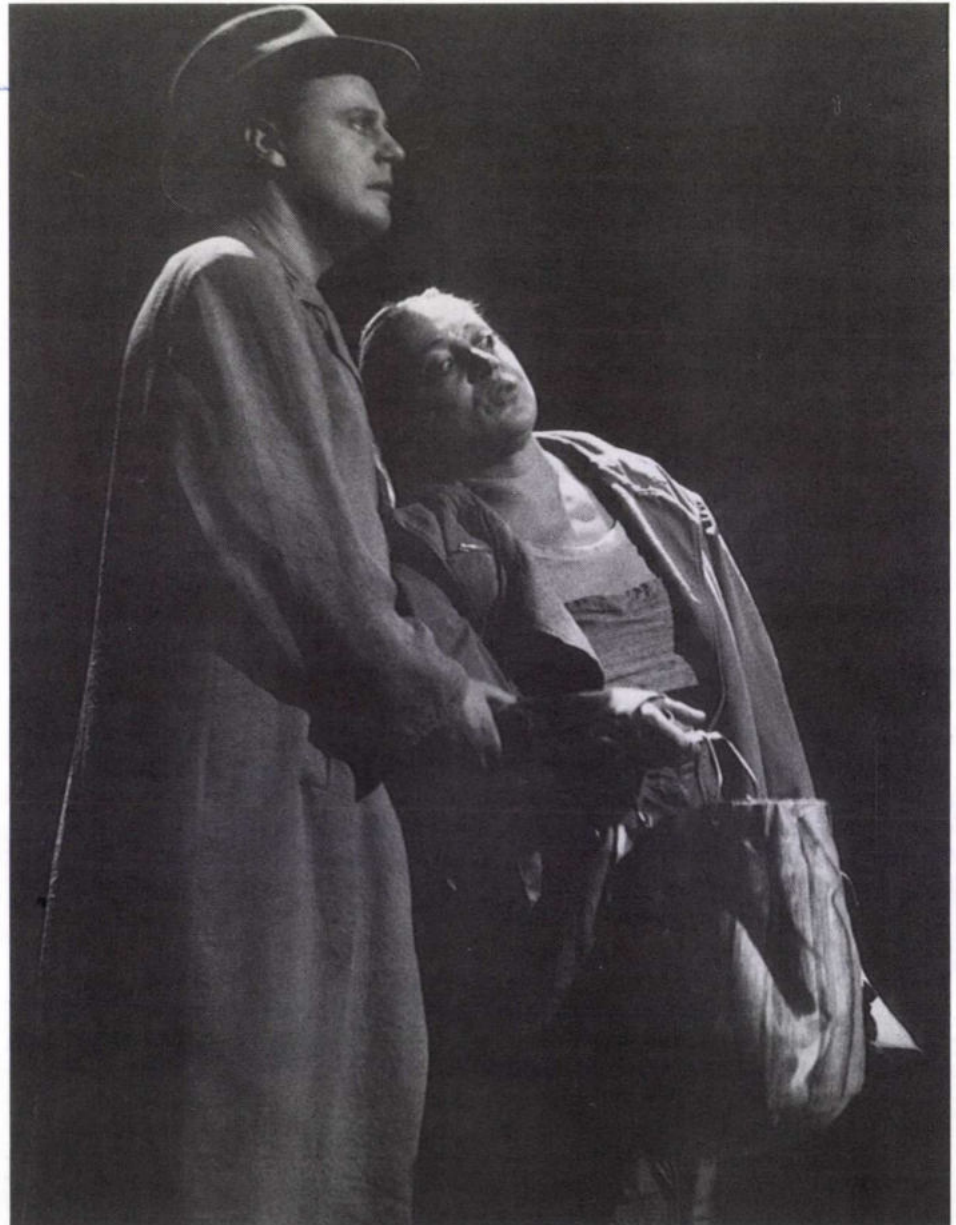
— Felvetődött, hogy talán szentségtörés Arany után lefordítani Shakespeare remekművét, de erről aligha érdemes beszélgetni. Arról viszont igen, hogy ez a százharminc éves szöveg elavult-e.

R. K.: — Azt hiszem, ha Nádasdy Ádám a nyilatkozataiban megállt volna ott, hogy azért fordította le a darabot, mert szereti, mert egy modern szövegű fordítást rendeltek tőle — amire különben is hajlott —, akkor nem volna semmi

baj. De ő elszólja magát, amikor azt mondja: nem tehetünk úgy, mintha nem tudnánk, hogy ennek a műnek van egy Arany-féle fordítása is. Ettől kezdve folyton Arannyal szemben próbálja a maga szövegének a létjogosultságát bizonyítani, ami módszertanilag, azt hiszem, nagyon helytelen. Amikor betekintést nyertem a készülő fordításba, nagyon sok kifogásom volt, a szememnek

rosszul „hangzottak” bizonyos dolgok. Bevalom, kajánul ültem a színházban, és vártam ezeket a rosszul hangzó részeket — és nem jöttek be. Gondoltam: nyilván Nádasdy kijavította. Utána megnéztem a szöveget — nem javította ki. Ebből az a tanulság, hogy a színpadról jól jöhet le olyasmis is, ami olvasva nem olyan jó. Nádasdy viszont Aranyt abban marasztalja el, hogy már olvasva is nehéz, színpadon meg pláne... Én pedig azt hiszem, hogy ha Nádasdy szövege — amit én olvasva kifogásolhatónak érzek — jól jön le a színpadról, akkor nyilván jól van elmondva. És az Arany-szöveget is lehet jól mondani.

D. P.: — És ha az Arany-szöveg történetesen „nem jól jön le”, akkor nem okvetlenül már nem jól jön le. Tudjuk ugyanis Egressy Gábor vissza-

Máté Gábor (Oberon) és Csákányi Eszter (Puk)

Cím: Szentivánéji Álom

Készítő: Shakespeare William

K: Nádasdy Ádám

K: Bodonyi János

magi = Nádasdy Ádám
és Bodonyi János
új műfordításai, a
kéjes moog
mellette

emlékezéséből, hogy az ősbemutatón, 1864-ben, Arany szövegét a színészek nagyon nehezen mondták el. Egressy azt írja, hogy „szörnyű dúlást vittek végbe a szövegben, mert a túlbuzgóság nervózusokká tette őket”. Egressy egyébként Oberont játszotta abban az előadásban — azt a szerepet, amit most Máté Gábor. A hitelesség tehát időtől és elavulástól független színházi probléma.

— Máté Gábor most valóban Oberont játssza, Arany János — **Eörsi István** által kicsit „kiigazított” — magyarázásában pedig **Lysandert** játszotta annak idején Kaposvárott.

M. G.: — Ebben a kérdésben én csak a színház igazságát tudom képviselni. Nádasdy Ádám munkája, szerintem, miközben rendkívül modern és jó szöveg, költészet is. Nekem is vannak soraim, amelyeket boldogan tudok úgy mondani, mintha vers lenne. Amikor annak idején Kaposvárott elkezdtük próbálni a darabot, nem gondoltuk, hogy Arany szövegébe olyan nagyon bele kellene nyúlni. És bizony a színpadi próbákon derült ki: jó, hogy „kéznél van” **Eörsi**, mert sok helyen a szöveg már mondhatatlan. Ami Nádasdy fordítását illeti: nagyon jelentős lépésnek tartom, akár egy új *Hamlet*-fordítás irányában is.

— Melyek voltak a fordítás „vezérelvei” — Shakespeare szövegén kívül?

N. Á.: — Elhatároztam, hogy a vers-próza arányt és a rím-nem rím arányt betartom, és pontosan ugyanúgy fogom alkalmazni, ahogy az eredetiben van. Úgy éreztem, ez olyasmí, mint a hangszerelés; ha rímbe csapnak át, vagy ha visszamennek prózába, ezt Shakespeare nem véletlenül csinálja. Tehát tartom magam hozzá, még akkor is, ha nem értem igazán, hogy mit akar. Akkor is, ha látszólag néha szeszélyesen alkalmazza a módszert, és úgy tűnik, mintha egy kicsit elfelejtette volna, hol is tart; tovább írta rímbe, aztán hirtelen rájött, hogy ez már nem az a rész, és akkor abbahagyta.

— Azt hittem, nagyjából következetes, hogy ki beszél prózában és ki versben.

N. Á.: — Nem, nem. Amikor a fiatalok veszekszenek, akkor érthető, hogy rímbe beszélnek, félszonetteket mondanak egymásnak. Aztán Heléna hirtelen rádöbben arra, hogy mindenki összeszövetkezett ellene, és abbahagyja ezt a játékot: odaszól a barátjának, és elmond egy nagy drámai monológot. Ekkor a szöveg blank verse-re vált, tehát rímtelenre. Egészen addig így megy ez, amíg a két fiú — szerintem véletlenül — két olyan sort mond, ami összerímél, és attól kezdve megint nem tudnak kiszakadni a rimből.

D. P.: — Nagyon érdekes, hogy Nádasdy Ádám szerint Shakespeare mintegy bennefelel a rímbe... Ugyanis a Shakespeare-kritika, főleg a romantika korában, olyan tisztelettel övezte az író, hogy azt mondta: „ha én nem értek valamit, akkor az azért van, mert az én véges

Jelenet a Katona József Színház előadásából

eszem nem képes felfogni, hogy Shakespeare a maga tökéletességében mit miért csinált...” És most itt egy fordító a huszadik század végén, aki elég tiszteletlen ahhoz, hogy hogy kimondja: talán csak véletlenül van így...

N. Á.: — A „véletlenül”-t én is úgy értem, hogy én nem látom racionális magyarázatát. Azt értem, amikor Heléna azt mondja, hogy „Rossz vagy, Hermia, hütlén barát...” — itt a klasszikus drámai hagyomány szerint elkezdődik egy nagyária, előrejön a szereplő és elmondja. Másutt viszont — erre mondom, hogy véletlen — nem látok ilyen magyarázatot. De hát persze „ájultan” tisztelem, és tiszteletben tartom.

— Engem érdekelnek ennek a tiszteletnek a határai. Mikor döntött mégis úgy, hogy kihagy öt szót vagy egy kifejezést azért, hogy a sorszámba vagy a szótagszámba beleférjen?

N. Á.: — Elég gyakran volt ilyen. Magyarul a szavak is hosszabbak, nem is lehetett mindent beletenni. Úgy gondolom, majd a kritikusok eldöntik, hogy elfogadható kompromisszumokat kötöttem-e, vagy önkényesen dobáltam ki a leghajókból mindenfélét.

— Azt is nyilatkozta: semleges szöveget kívánt készíteni. Miért? Arany nem semleges?

N. Á.: — Nem tudom megítélni. A magam szövegére úgy értettem, hogy nem népies ízűt vagy nem nagyon régiest...

— Az időtállóság szempontjából hasznos a semleges szöveg?

N. Á.: — Ez is igaz, de inkább arra gondoltam, hogy a szöveg simuljon bele a kulisszába, és ne lépjen előtérbe, mint önálló szereplő.

— Máté Gábort kérdezem: semleges szöveg ez?

M. G.: — Úgy érzem, igen. Mint színész és rendező gyakorta találkozom a fordításokban egy bizonyos túlrítással. De nekünk muszáj színházi szöveggé kezelnünk, muszáj megfejteni, mi mit jelent, és aztán elmondani vele, amit mi akarunk. Erre a szövegnek alkalmasnak kell lennie — és erre talán jó szó a „semleges”.

— Nádasdy bizonyos pontokon valóban semleges szöveget írt. Ahol ő azt mondja, „mi újság?”, ott Aranynál az áll, „nos, mi jót hozasz?” Másutt viszont, különösen a szerelmesek szövegeiben, Nádasdy is archaizál. Lysander azt mondja Hermiának: „Szerelmem, olyan sápadt lett az arcod, / a rózsái miatt hervadtak el?” Hermia: „Talán esőt kívánnak — épp elég / jut majd nekik a szemem záporából.” Ha jól értem, ez semlegesén úgy hangoznék: „miért vagy szomorú?” — és a válasz: „még majd bőgni is fogok”.

N. Á.: — Ez Shakespeare-nél sem semleges, hanem szóvirágváltás kettejük között. Nem archaizáltam, hanem nem mertem eltérni; ha egyszer Shakespeare azt mondja, a rózsái hervadnak, akkor a rózsái hervadnak. Abban igaza van, hogy ha ma stilizálunk is, nem így stilizálunk. Vállalom, hogy én úgy stilizálok, ahogy ő; ha nem így tennék, akkor ez persziflázs lenne, olyan, mint a *My Fair Lady*.

R. K.: — Itt szerintem fölmerül az is, hogy a fordításnak nem kell-e legalább picit figyelmeztetnie arra, hogy ez egy négyszáz éves darab...

N. Á.: — De hát minden sorában figyelmeztet rá...

D. P.: — Ezen a ponton hadd indítsak egy kis kritikai támadást a szöveg egyik sora ellen; miközben az egészről nagyon jó a véleményem, elegáns, világos, könnyed és plasztikus. Vannak benne azonban olyan, a szleng és a kollokvialis beszéd felé sodródó sorok, amelyek talán nem is

A mesteremberek előadása a Katona József Színházban (Koncz Zsuzsa felvételei)

Shakespeare általános nyelvéből rínak ki, inkább az adott szereplő adott helyzetében várható szövegéből. Amikor a darab vége felé Théseus és Hippolyta nézik a mesteremberek színjátékát, akkor Demetrius mond valamit, amire Hippolyta azt válaszolja: „Én még ilyen hülyeséget nem hallottam.” Ez tökéletesen belesimul a mai köznyelvbe, annak is egy — megengedem, nagyon semleges, de — nagyon lapos rétegébe. Itt viszont Hippolyta mondja, az amazonok királynője, aki ekkor már Théseus fejedelem felesége, ráadásul a darab végén, ahol Shakespeare-nél a kulturális rend és hierarchia általában helyre szokott állni. Megnéztem az eredetit, és rögtön világos lett, hogy Ádám abszolút hűséges akart lenni, mert ott az áll: „This is the silliest stuff that ever I heard” — ami ma tökéletes angol szleng. És tényleg a „legnagyobb hülyeséget” jelenti. Alighanem valamiféle nyelvtörténeti homonímia

révén alakulhatott így, és Shakespeare korában valószínűleg csak egy alliteráló sor volt, közel a kollokvialishoz, de nem annyira elcsépelet és jellegtelen, mint ma.

N. Á.: — Valószínűleg teljesen igazad van. Nagyon jót nevettem, amikor az eredetiben megláttam, mert teljesen olyan, mint ahogy a vendéghallgató amerikai diáklányok mondják nálunk, az egyetemi büfében...

D. P.: — Igen, de *véletlenül* olyan. Aranynál egyébként úgy hangzik, hogy „ilyen ostoba silányságot még nem hallottam”; ez egy picit nehezkes, de legalább nem közönséges egy király-nő szájából.

— *És mi van a többi olyan kifejezéssel, ami kilóg, úgymond, a fősodorból, amit Nádasdy egyébként „mainstream”-nek nevez. Tehát mi van a „bunkó”, a „fenébe”, a „francba” szavakkal, mi van a „nyomulással”, hiszen ez egy tipikusan kilencvenes évekbeli szó, egy fideszes szó, ami úgy fog elfelejtődni percek alatt...*

R. K.: — Erre mondta Nádasdy, hogy egy fordítás nem örök időkre szól.

— *Bár alighanem ő az elkövetkezendő százharminc évre szánta...*

N. Á.: — Azzal már megelégednék, igen.

R. K.: — Hadd idézzem megint Aranyt, akit itt óhatatlanul mindig idézni kell. Ő találta ki a „fordítási stádium” fogalmát. Azt mondta, tessék csak fordítani, fordítani, mert ha nem is sikerül tökéletesen — ezt most nem Nádasdy munkájára mondom —, fordítási stádiumnak az is jó. Ő alighanem a saját magyarítását is annak tartotta, ezért aztán biztosan nem forog a sírjában attól, hogy Ádám is lefordította a *Szentivánéji álmot*. De ha már Aranyt tartunk, hadd utaljak vissza arra, amit Ádám Arany színszerületlenségéről mondott, és ami nekem nagyon fáj. Arany is fájt, mert ő buzdította a költő és fordító urakat arra, hogy ha valaminek nekilátnak, nézzenek utána a színháznál elfekvő kéziratok fordításoknak; lehet, hogy azok filológiai szempontból nem olyan jók, mondta Arany, de a színház nyelvén vannak írva.

N. Á.: — Nem vitatom, hogy amit ő írt, az szép színházi szöveg és jól előadható. Azt viszont állítom, hogy Shakespeare darabját nem mint színdarabot fordította elsősorban, hanem mint költeményt. Mondok példát is. Az eredetiben a rímek végig páros rímek, rendkívül primitív szintaxisal, vagyis úgy, hogy minden sorvég egyben mondatvég vagy mondatrészvég is. Nem véletlen, hogy Shakespeare így írta meg, ez színpadi kérdés, így lehet jól mondani. Ehhez képest Aranyt rengeteg az *enjambement* — ettől ez egy másik színdarab. Nem vitatom, hogy színdarab és előadható, de úgy érzem, hogy egy másik. Sorokon keresztül húzódnak az *enjambement*-ok, és a színésznek döntenie kell, hogy vagy a rímet hozza ki — akkor nem fogják érteni, mit mond, mert szétvágja a szintaxist, de lesz zenéje —, vagy — és ezt szokták csinálni — értelemszerűen mondja, akkor meg elvesz a muzsikája.

M. G.: — Egyetérték Ádammal, mert a szöveg megszabja az előadás ritmusát. Reagálni például csak sorvégeken lehet, és ha a sorvég egyszerűs mind nem gondolati vég is, akkor lehetetlen.

D. P.: — Ez azért így talán túlzás, akárcsak az, hogy Aranyé egy másik darab. Körülbelül annyira másik, mint ez. Mellesleg ugyanez a probléma a szonetteknel is fölmerül; Szabó Lőrinc fordításainak éppen az a modern hozadék, hogy rengeteg *enjambement*-t rakott a szonettekbe. Ebből a szempontból Arany, ha úgy tetszik, modernebb a kellelténél...

N. Á.: — Be kell vallanom, hogy rendkívül háls vagyok Aranyra, és nagyon sokat köszönhetek neki. Fordítás közben nem használtam, de amint egy-egy résszel készen voltam, rohantam megnézni, hogy ő hogyan fordította. Gyakran éreztem úgy, mintha ott állna a hátam mögött, és megkocogtatná a vállamat: „ebben a részben még egy csavarás, még egy szójáték

van". Az ő intelmei alapján gyakran sűrítettem a szöveget, és megpróbáltam még valamit beleolgozni.

— Szempont volt-e az is, hogy ne hasonlítson?

N. Á.: — Nem. Van persze néhány sor, amely annyira triviális, hogy nem lehet másként fordítani. A „jó napot kívánok” vagy a „Lysander is”, az így van, és kész.

— Ott van például a „légi semmi” vagy a „Hami árnyak nem tetszettünk” kifejezés, illetve sor...

N. Á.: — A „légi semmi”, az légi semmi, mert angolul „airy nothing”... A másik... az igen, az találat, mert ugyan az „If we shadows have offended” is nagyjából ezt jelenti, de azért írhattam volna mást is, azt például, hogy „rosszak voltunk” vagy „megbántottunk”, de nem írtam... Itt beadtam a derekam.

— Ennek kettős hatása van: egyrészt földézi zenéjével az ismerős szöveget, másrészt, mivel másképp folytatódik, figyelemfelhívó.

N. Á.: — Tekintsük hommage-nak...

— Szeretném, ha elmondanák véleményüket a mesteremberek nevééről. Közülük egyről ugyanis azt gondolom, hogy Aranyánál — némileg paradox módon — Nádasdy koncepciója alapján is jól van megoldva: ő a Vinkli, aki Aranyánál Gyalu. Hiszen Nádasdy nevei, a vezetéknevek legalábbis, a foglalkozáshoz igazodnak — Gyalunál eszerint Nádasdy szempontja mégiscsak az lehetett, hogy ne hasonlítson Arany szövegére. Sokat gondolkodhatott rajta, mert egy korábbi verzióban volt például Sámliinger is...

N. Á.: — Hát ebben van igazság. Meg kell valanom, hogy...

M. G.: — Én nagyon csodálkoztam ezeken a neveken, és nagyon tetszetek. Különösen a Tetőfi és a Lavór Tamás. De hallottam, hogy a próbákon a színészek kifogásolták egyiket-másikat, Vajda László, aki akkor Tetőfit próbálta, ezt a nevet nagyon nem szerette, Gothárnak sem tetszett egyébként... És akkor Vajda azt mondta, legyen inkább Ács... Ács János, a jönevű színházi rendező.

N. Á.: — Mások is mondták, hogy túl sok a viccből, és a Sámliinger ráadásul „gimnazista” vicc. Hát jó, legyen akkor Vinkli.

R. K.: — Erről én hasadt lélekkel tudok csak nyilatkozni. Van, amit elfogadok, van, amit nem. De nem vagyok azon a véleményen, hogy azért, mert Arany nevei olyan jók — és tényleg nagyon jók —, egy másik fordításnak feltétlenül át kellene venni. Pláne, ha ez a fordítás Aranynak még azokat a pillérjellegű mondatait sem veszi át, amelyek szállóigévé lettek.

— „Helyes a bögés, Oroszlán”...

R. K.: — Például, igen. Furcsa módon persze a „Helyes a bögés, Oroszlán” rosszabb fordítás, mint a „Jól bögtél, Oroszlán”, de mégis kérdés,

nem az marad-e szállóige. A nevekre visszatérve: én a Tetőfit nem szeretem, legfeljebb akkor szeretném, ha Sándornak hívnák, akkor legalább teljes volna, de a Miklós... Ez egyrészt túl jó, másrészt nem túl jó.

N. Á.: — Ebből a szempontból két részre hasadt a város. Az egyik fele nagyon támogatja, a másik nagyon fanyalog.

— A mesteremberek nevéin általában?

N. Á.: — Nem, csak a Tetőfin.

Bezerédi Zoltán (Puck), Lukáts Andor (Zuboly) és Olsavszky Éva (Titánia) a kaposvári Szent-ivánéjében (MTI-felvétel)

R. K.: — Én fanyalgok.

D. P.: — A Lavór nem elég jó, a többit szeretem.

R. K.: — Azt én sem szeretem.

— Nádasdyerről azt mondta — konkrétan Kórász Róbertről —, hogy az OTP-be bemehet egy ilyen nevű ember, és pénzt vehet föl. Hát bemehet, legfeljebb nagyot fognak nézni. Mondok egy másik példát. Amikor Pukk — Aranyánál Puck — azzal küszködik, hogy az összecserélt szerelmeket Oberon parancsának megfelelően egymáshoz passzítsa, Shakespeare-nél ezt mondja: „Up and down, up and down, / I will lead them up and down”; Aranyánál ezt: „Fel s alá, fel s alá, / Hordom őket fel s alá”; Nádasdynál pedig: „Föl és le, föl és le, / csalom őket föl és le”, de egy ko-

rábbi verzió még így szólt: „erre-arra, erre-arra, / csalom őket erre-arra”. A „föl és le”, illetve a „fel s alá” ugyanazt jelenti, csak ez utóbbi dallamosabb, „mondókásabb”; szóval Nádasdy, szerintem, itt is elsősorban arra törekedett, hogy ne hasonlítson.

N. Á.: — Nem. Azt, hogy „fel s alá”, én nem írom le, az én tollamból az nem jön ki. És nem azért, hogy ne hasonlítson, hanem mert — nem jó. Az „up and down” az nem „föl s alá”, hanem föl és le. Szóval nem azért írtam így, hogy különbözzön.

Titánia és Zuboly Peter Brook előadásában

— *Néhány telitalálatra hívnám föl a figyelmüket; nem is csak a fordítás, hanem az értelmezés szintjén telitalálatok ezek. A „váltott gyermek” például eltűnt, és vele egy nehezen magyarázható motívum is tiszta lett, világos az új fordításban. Vagy ahol Arany az egyik tündérnek azt a nevet adja, hogy „Babhüvely úr” (csöppnyi képzavarral), ott Nádasdy — egyébként szorosabban tapadva az angolhoz — a „Borsókaró úr” és „Borsóhüvely asszony” neveket találta ki.*

R. K.: — Ezt most olyan meggyőzően adta elő, hogy el is kell fogadni.

N. Á.: — Az triviális is, hogy sok minden érthetőbb lett. Mai a szöveg, tehát átjön a rivaldán.

D. P.: — Ezt az érthetőséget és rivaldát annyira

szor emlegettük már, hogy muszáj hozzátennem valamit. Nem vagyok biztos benne, hogy Arany fordítása érthetetlen volt a színházban az utóbbi százharminc évben, vagy akár csak az utóbbi húsz-harminc évben is. Az lehet — és ennek Máté Gábor a megmondhatója —, hogy rendezőtől, színésztől nagyobb erőfeszítést igényelt, de azért végül is, szeretni tudtuk ezt a darabot. Lasanként mintha ott tartanánk, hogy aki Arany fordítását nem látta színházban — és esetleg most már nem is láthatja —, az azt hiheti: reménytelenül érthetetlen szöveg volt. Lehet, hogy nehezebben érthető, ha nem jó az előadás; bizonyos, hogy az előadás minősége meghatározó a szöveg érvényesüléséről, de hát ez most, ennél a fordításnál sincs másként. Ádám azt mondta nekem még korábban, hogy Aranytól a mesteremberek túlságosan bárdolatlanok, bumfordiak, bugyuták, parasztosak, miközben valójában mezővárosi polgárok, akik intelligensebbek, de félműveltek és magázódnak. Hát ebben az előadásban olyan bumfordiak voltak, mint még soha. A szöveg ellenére vagy a szöveggel együtt.

R. K.: — Én sem hiszem, amit Ádám mondott, hogy Arany szövege olvasva is érthetetlen, és majd az ő fordításából fogjuk megtudni, ki kicsoda, kívül, mikor, hogy, mit csinál. Azt hiszem, ezeket azelőtt is nagyjából mindenki tudta. A színházba járás és a színpadi szöveg figyelése is egyfajta rítus. Elképzelhető, hogy az Arany-fordítást úgy hallgattuk, hogy „jó, ebben lesz néhány sor, amit nem értünk, de valahogy hozzátartozik az egészhez, és a megértést nem zavarja”. A mai szöveg kevesebb nézői erőfeszítést igényel.

N. Á.: — Ez nem érdemem, ha egyszer mai szöveget írok...

D. P.: — Egyébként szerintem az angolok is sok mindent nem értenek Shakespeare drámáiból. Rengeteg történelmi utalást már nem tudnak fölfejtetni; a királyokat még ismerik, de az alsóbbrendű történelmi személyeket aligha...

N. Á.: — Ki lehet például a „delfinen lovagoló sellő”?!

D. P.: — És ez nem is számít, a részletek nem értése kevésbé zavaró, mert ez rituális dolog.

— *Erről a „színházélezésről”, amelyről most Dávidházi Péter beszél, Nádasdy azt írta idézett cikkében, hogy a közönség „dőljön hátra, és engedje magára patakan a nyelvi zene, angol színházban a Shakespeare-, magyarban az Arany-zene gazdagságát, közben asszociáljon, majd katartáljon, mint, mondjuk, egy koncerten. Én is ismerem a koncertszerű színház szépségeit, mostani munkámban azonban...” A folytatás már nem erre vonatkozik.*

M. G.: — Valami nagyon fontosat szeretnék mondani. Nem tudom; tudják-e önök, hogy a Magyarországon az utóbbi időben játszott előadá-

sok közül ez van a legkevésbé meghúzóva... És tegyük hozzá, hogy az Arany-szövegből azért húztak sokat, mert a néző végképp nem értette volna.

D. P.: — Ehhez már alig merem hozzátenni, hogy én még ebből is kicsit többet húztam volna.

M. G.: — Megkérdezném: láttak önök már jó Szentivánéji-előadást?

— Milyen nyelven?

M. G.: Magyarul. Miközben ugyanis arra hivatkozunk, hogy milyen nagyon élveztük ezeket az előadásokat, szerintem még nem volt a darabból jó előadás.

R. K.: — Én láttam egyet 1938-ban...

M. G.: — Az lehet. Az is igaz, hogy a mi életünkben is van egy mérce. Nem tudjuk megkerülni, hogy létezett Peter Brook előadása. Én is játszottam itthon már kettőben, és éreztem a nyomást. A mű ugyanis olyan bonyolult és olyan csodálatos, hogy újra és újra neki kell veselkedni, hogy megpróbáljuk minden rétegét színházi nyelvre fordítani.

D. P.: — A negyvenes években például Németh László azt írta, hogy legjobb lenne Shakespeare-t egy ideig levenni a repertoárról, mert az a bizonyos komplex megközelítés egyszerűen nem megy. Mintha múzeumi tárggyá vált volna — nem lehet életet lehelni belé. Egyébként nemrég újraolvastam az eredetét, és elcsodálkoztam azon, hogy ha ezt valaki életében először elolvassa, és színházban még sosem látta, milyen nehéz az írott szöveg alapján követni a cselekményt. Ez fölveti azt a kérdést, hogy mennyire kell egy darabnak megállnia a lábán színház nélkül.

— Mire gondol Dávidházi Péter? Netán arra, hogy ez zavaros dráma?

D. P.: — Nem, hanem arra, amire Máté Gábor utalt korábban; hogy ezt egy színházi ember színházának írta, és a színház ezt valahogy mindig „kiegészíti”.

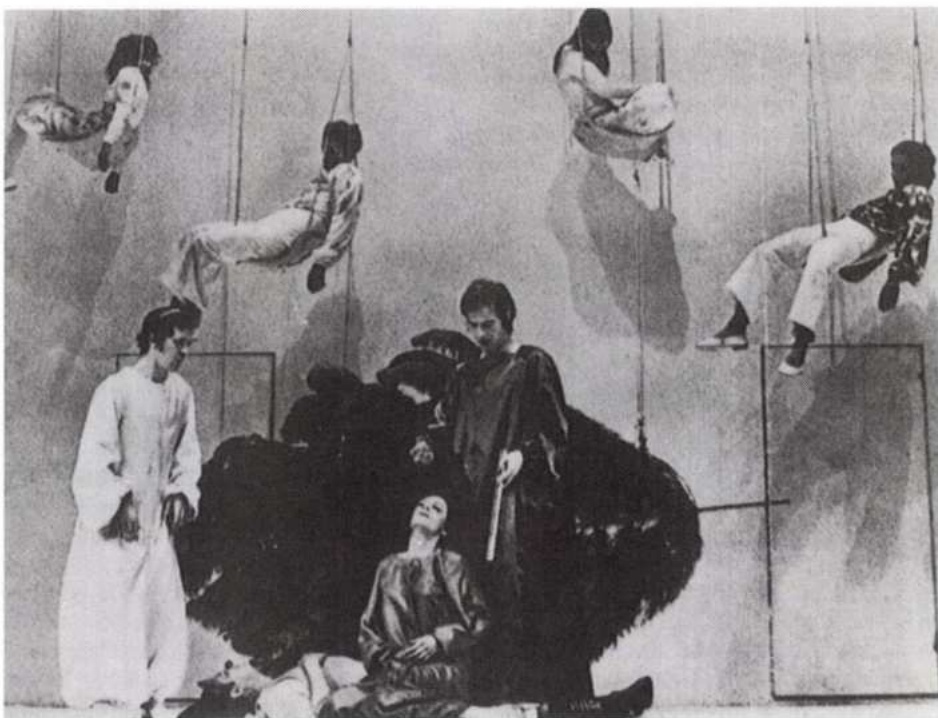
R. K.: — A szerelmeseknek például határozottnan jót tesz, ha látja őket az ember, annyira ösztönözhető a szöveg alapján.

N. Á.: — A lányoknak még a nevük is hasonlít, a fiúk meg alig különböznek karakterükben.

— De ez talán a dráma lényeges eleme, nem? Hogy mi körül folyik itt a kavardás, amikor egyik olyan, mint a másik?

N. Á.: — Hát igen.

— Máté Gábor ugyan sommásan kijelentette, hogy ő nem látott jó magyar Szentivánéji-előadást — én emlékszem egyre, igaz, azt ő nem láthatta, mert játszott benne. Ez Ács János kaposvári rendezése volt, amely álm és valóság különös összemosódásáról érvényesen tudott megszólalni. Igaz, Aranyt Eörsi kiigazította itt-ott. Az is igaz, hogy mérföldkönek — és nemcsak a Szentivánéji színházi történetében — magam is Brook előadását tartom.

Jelenet Brook Szentivánéji álm rendezéséből

M. G.: — Mert azóta nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy ki kicsoda ebben a darabban, és hogy milyen központi szervező ereje van benne az erotikának. Az erotika ugyanis mindenki életét átítatja; Oberon vezényli a cselekményt, de még az övét is meg a mesteremberekét is, az akkori Zuboly, ma Tompor Miklós révén. Úgy emlékszem egyébként, annak idején Kaposvárott mi ebben nem voltunk elég bátrak; öregnek éreztük magunkat a szerephez. Én huszonhat éves voltam, Lysandert játszottam. Hermia Csákányi Eszter volt, Heléna Básti Juli, Demetrius pedig ifj. Mucci Sándor. De legalább kísérletet tettünk ennek a világnak az értelmezésére, bár a négy szerelmes ebben, úgy emlékszem, nem eléggé erotikus módon vett részt. És emlékeznék, ha más-ként lett volna...

D. P.: — A darab szexuális átfűtöttsége egyébként fordítói problémát is fölvet; ezzel kapcsolatban egy régi tévhitet kell eloszlatni. Azt nevezetesen, hogy Arany ezen a téren prűd lett volna, és kihagyta az erotikus-szexuális vonatkozásokat a darabból. Pedig a levelezéséből is kiderül, ő volt az, aki a teljes Shakespeare-fordítás kiadása alkalmával a legtöbbet küzdött azért, hogy Shakespeare-ből semmit ne húzzanak ki. Kemény Zsigmond azt javasolta, hogy kétszáz sort húzni kell, hogy a szöveg a szalonokba is eljuthasson, mire Arany azt válaszolta, hogy az első teljes magyar Shakespeare ne legyen „kasztrált” és „hézagos”.

N. Á.: — Be kell vallanom, hogy nem találtam az eredetiben olyasmit, amit Arany ne fordított volna le, méghozzá úgy, ahogy ott van. Én is mindent lefordítottam — ebben a darabban nincsenek obszcén kifejezések, sem trágárságok. Volt olyan ismerősöm, aki az előadás után azt mondta, hogy jó kemény dolgok hangzottak el, én pedig kétségbeesetten tiltakoztam. Nyilván az történt, hogy a színház magával ragadta, és nem emlékezett, hogy mondták vagy mutatták...

— Végezetül szeretném mindenkitől ugyanazt megkérdezni. Kérem, ezúttal ne magyarázatosan válaszoljon, hanem röviden és határozottan. Ha ötven év múlva, 2044-ben egy magyar színház bemutatja Shakespeare Szentivánéji álm című drámáját, önök szerint kinek a fordításában fogja játszani? Először Nádasdy Ádámotól kérdezem.

N. Á.: — ... Az enyémben.

R. K.: — Én nagyon remélem, hogy élni fog még Arany János fordítása is, és időnként azt is bemutatják. És remélem azt is, hogy lesz még három-négy újabb fordítás.

D. P.: — Egyszerre fogja két színház játszani, az egyik Ádámét, a másik Aranyét...

M. G.: — Én pesszimistább vagyok Aranyt illetően. Szerintem addigra nagyon sokat fog változni a magyar nyelv.

— A maihoz képest is?

M. G.: — Igen, tehát valószínűleg valami szerény dramaturg a Nádasdy szövegét fogja átigazgatni.

— Nem tudom, Nádasdy Ádám tudta-e vagy sem, hogy amikor a Katona József Színház és

Gothár Péter felkérte erre a fordításra, akkor nemcsak ők kérték fel, hanem még valaki. Nem kisebb ember, mint Kosztolányi Dezső költő, műfordító kolléga, aki a következőt írta Arany János fordításáról: „Sokáig, nagyon sokáig maradandónak érezzük ezt a nemes szöveget, de —

aminthogy el sem tudunk képzelni egy másik János királyt vagy Hamletet — lehet, hogy valamikor, századok múltán, egy eljövendő nagy magyar költő, kinek a könnyűség lesz az ereje, még Arany János után is sikeresen szólaltatja meg ezt a darabot.”